

Плотнікова А. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ШАХРАЙСТВА ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена теоретичним і прикладним проблемам, пов'язаним із визначенням предмета шахрайства. Акцентується увага на різному правовому змісті поняття «майно» в цивільному і кримінальному праві. На прикладі конкретної кримінальної справи робиться висновок щодо змістового наповнення предмета шахрайства, надаються пропозиції щодо шляхів вдалого розв'язання цих проблем.

Ключові слова: предмет шахрайства, майно, право на майно.

Постановка проблеми. У загальній структурі злочинності посягання, спрямовані на власність, є одними із найчисленніших. Указаний факт зумовив і значну наукову цікавість до норм, що забезпечують охорону власності.

Серед усіх злочинів означеної спрямованості «найцікавішим» із погляду форм, способів учинення, предмета посягання є шахрайство.

Власне бачення проблем кримінальної відповідальності за шахрайство висловлювали Н.О. Антонюк, О.І. Бойцов, Л.М. Демидова, М.В. Ємельянов, В.М. Куц, Н.О. Лопашенко, П.В. Олійник та інші вчені.

Разом із тим значна кількість досліджень не вичерпала всіх складних моментів, які часто трапляються на практиці й потребують чіткого та однозначного вирішення з тим, щоб уникнути, зокрема, безпідставного притягнення осіб до кримінальної відповідальності. Однією з таких проблем є з'ясування того, що являє собою предмет шахрайства.

На жаль, у сучасному праві обмаль міждисциплінарних досліджень, фахівці різних галузей знань не обговорюють і не вирішують тих проблем, що виникають, так би мовити, «на стику» наук.

Представлена стаття має на меті запросити до дискусії цивілістів і фахівців із кримінального права задля визначення, зокрема, предмета шахрайства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінальне право для визначення предмета шахрайства використовує такі цивільно-правові категорії, як майно та право на майно. Водночас вивчення наукової літератури з означеного питання, досвіду застосування правових норм переконало автора статті в тому, що вказані поняття мають різний правовий зміст у цивільному і кримінальному праві.

Проаналізуємо найсучасніші погляди на вказане питання, висловлені в науковій літературі. Розпочати доцільно із поняття «майно».

Відповідно до ст. 190 Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України), майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Натомість у кримінально-правовому розумінні майнові права й обов'язки не включені до поняття «майно». Такий

висновок випливає з того, що законодавець розділяє предмети складів злочинів проти власності на майно, право на майно, дії майнового характеру.

Так, предметом крадіжки є майно (ст. 185 Кримінального кодексу (далі – КК України)), шахрайства – майно та право на майно (ст. 190 КК України), вимагання – майно чи право на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру (ст. 189 КК України). Тобто, коли законодавець говорить, зокрема, про таємне заволодіння чужим майном, насправді йдеться про заволодіння річчю або сукупністю речей у цивільно-правовому розумінні. При цьому майнові права й обов'язки ніби «виводяться» за межі вказаного предмета.

Зіставляючи цивільно-правове та кримінально-правове розуміння поняття «майно», Н.О. Антонюк доходить такого висновку:

– майно в цивільно-правовому змісті – це речі, сукупність речей, майнові права й обов'язки;

– предмети складів злочинів проти власності – це речі (у тексті КК України позначені терміном «майно»); право на майно, дії майнового характеру, інше неуречевлене майно (майнові права в цивільному праві) [1, с. 117].

Варто визнати, що кримінально-правове розуміння поняття «майно» є вужчим за цивільно-правове, оскільки до нього не включено, зокрема, майнові права й обов'язки. Через це в науці висловлювалися обґрунтовані думки, що в один і той самий термін потрібно вкладати однаковий зміст як у цивільному праві, так і у кримінальному [9, с. 8; 2, с. 261].

Щодо розуміння поняття «право на майно» виникає ще більше складнощів і непорозуміння у судовій практиці.

У більшості досліджень, які присвячені злочинам проти власності, указаному питанню увага майже не приділяється. Автори обмежуються лише приблизним переліком того, що, на їхню думку, являє собою право на майно. Разом із тим без чіткого й однозначного вирішення питання про предмет, зокрема, шахрайства, неможливо уявити собі можливість правильного встановлення складу злочину в діях особи, моменту закінчення посягання.

Найбільш повно визначення поняття «право на майно» у вітчизняному праві розроблялося П.В. Олійником і Н.О. Антонюком.

Відразу зазначимо, що при визначенні видів об'єктів цивільних прав, ЦК України використовує поняття «майнові права», що, у свою чергу, породжує питання щодо змістового наповнення понять «право на майно» та «майнові права». Крім того, різні погляди існують і на співвідношення поняття «майно» та «право на майно».

Щодо цього П.В. Олійник указує, що оскільки право на майно не може бути не пов'язане із майном, то вказані поняття мають співвідноситися як ціле й частина або виступати як тотожні. У підсумку власних роздумів, автор вказує, що у

зміст поняття «право на майно» не входять зобов'язальні права (права вимоги) й поняття «право на майно» та «майнові права» співвідносяться як частина й ціле [4, с. 126].

Якщо слідувати логіці вченого, то закономірним є висновок про те, що поняття «майно» має включати і право на майно як частину цілого. Проте, як уже зазначалося, КК України розділяє ці поняття, робить їх різними предметами посягань на власність.

Фактично терміном «право на майно», – зазначає Н.О. Антонюк, – ми умовно позначаємо право на речі, які в кінцевому підсумку отримає винний: право на спадщину – спадкове майно, безготівкові гроші – готівку тощо. Отже, «правом на майно» є майнові права з приводу набуття права власності на річ шляхом відповідного документального оформлення (наприклад, право власності на нерухомість) або ж набуття права на отримання речі в майбутньому (наприклад, право на отримання спадщини) [1, с. 155].

Щоправда, наукова дискусія щодо визначення змісту поняття «право на майно» не сприяє вирішенню реальних проблем, які постають сьогодні перед правозастосовником.

Автору цих рядків довелося брати участь у захисті особи (О.), яку обвинувачували в учиненні шахрайства (ч. 1 ст. 190 КК України) й використанні завідомо підробленого документа (ч. 4 ст. 358 КК України). При цьому предметом шахрайства, на думку обвинувачення, була путівка на санаторно-курортне лікування.

Червонозаводський районний суд м. Харкова ухвалив вирок щодо О., яким він був визнаний винним за ч. 1 ст. 190 і ч. 4 ст. 358 КК України, йому було призначено покарання у вигляді двох років обмеження волі. На підставі ст. 75 КК України підсудного було звільнено від відбування покарання із випробуванням, установлений іспитовий строк – два роки.

Користуючись правами захисника, автором статті було подано апеляційну скаргу на вирок суду, у якій, зокрема, було поставлене перед судом питання щодо можливості визнання путівки на санаторно-курортне лікування предметом шахрайства. Обґрунтування сумніву захист пояснював так. Згідно з ч. 1 ст. 190 КК України, предметом шахрайства є:

- майно;
- право на майно.

Предмет у цьому складі є його конститутивною ознакою, що перетворює його на обов'язкову ознаку шахрайства, тобто за відсутності предмета не може бути і складу цього злочину.

Отже, чи є путівка на санаторно-курортне лікування предметом шахрайства?

Відповідь на це питання залежить від з'ясування іншого: чи є путівка майном, чи правом на нього. Але путівка – не річ, не сукупність речей і не право на майно, бо одержання путівки – це одержання права не на майно, а права на медичне обслуговування (одержання послуг у сфері охорони здоров'я). Отже, в інкримінованому підсудному злочині немає, зокрема, предмету складу злочину. Якщо ж немає хоча б однієї з обов'язкових ознак складу злочину – немає і злочину.

Апеляційну скаргу захисника Апеляційний суд Харківської області задовольнив частково: у частині засудження за ч. 1 ст. 190 КК України вирок суду скасований, а кримінальне провадження закрито на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України за відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення.

Тобто, апеляційний суд погодився із доводами захисту про відсутність предмета шахрайства.

Цікавою є позиція обвинувачення в указаній справі щодо предмета шахрайства. Так, у касаційній скарзі заступник про-

курора Харківської області вказує, що суд апеляційної інстанції безпідставно погодився із доводами захисника про те, що путівка на санаторно-курортне лікування не може бути предметом шахрайства. На його думку, предметом шахрайства «є не тільки майно, але і право на майно, тобто і дії майнового характеру, у зв'язку з чим отримання О. ... путівки ... є діями майнового характеру і кваліфікуються відповідно до ст. 190 КК України, оскільки вказана особа скоїла протиправні дії майнового характеру: незаконно отримала та скористалась вигодою для себе у вигляді особистої несплати грошових коштів за отриману путівку».

Звідси незрозуміло: яким законом керувався заступник прокурора, оскільки, відповідно до чинного законодавства, предметом шахрайства є майно або право на майно. Фраза «право на майно, тобто і дії майнового характеру» ігнорує законодавчий поділ предметів викрадень на майно, право на майно та дії майнового характеру. Причому вчинення дій майнового характеру є предметом зовсім іншого складу злочину – вимагання.

Варто відмітити, що думка обвинувачення в зазначеній кримінальній справі не є поодиноким з боку практиків. Так, автори практичного коментаря до розділу VI КК України «Злочини проти власності», коментуючи положення ст. ст. 185, 186 КК України, зазначають, що предметом злочину є майно, яке має певну вартість і є чужим для винної особи: речі, кошти, цінні метали, цінні папери тощо, а також право на майно та дії майнового характеру [5, с. 5, 11].

Із наведеного видно, що упорядники коментаря не розрізняють предмети злочинів проти власності принаймні так, як це робить законодавець.

Як зазначає Л.М. Демидова, річ є складовою поняття «майно», що визначається ст. 190 ЦК України, проте кримінально-правове поняття «майно» вужче за цивільно-правове, тому що не включає до його складу майнові права, майнові обов'язки, речі, вилучені з обороту, тощо. Майнові права ж, на думку автора, не можуть визнаватися предметом злочину, як і, наприклад, майнові обов'язки [2, с. 260–261].

Як указують фахівці з цивільного права, майнові права лише згадуються в ст. 179 ЦК України й подальшого свого розвитку й позитивного змісту не набули. Сутність цих прав полягає в можливості здійснити їх самостійно або вимагати від зобов'язаних осіб дій майнового характеру [8, с. 354].

Уже з цієї тези видно, що майнові права в цивільному праві мають значно ширше тлумачення, ніж право на майно у праві кримінальному. Це видно також із законодавчого роз'яснення того, що являє собою майно й майнові права, які можуть оцінюватися, наведені в Законі України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2001 р. № 2658-III: «Майном, яке може оцінюватися, вважаються об'єкти в матеріальній формі, будівлі та споруди (включаючи їх невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби тощо; паї, цінні папери; нематеріальні активи, в тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності; майновими правами, які можуть оцінюватися, визнаються будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі права, які є складовими частинами права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та права вимоги» [3].

Щодо справи, яка наводиться як приклад правозастосування у статті, колегія суддів судової палати у кримінальних

справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ вже її розглянула, оскільки заступником прокурора Харківської області було оскаржено ухвалу Апеляційного суду Харківської області.

Результатом розгляду стало скасування ухвали Апеляційного суду Харківської області та призначення нового розгляду кримінального провадження в суді апеляційної інстанції. При цьому колегія суддів вважає, що особливістю предмета шахрайства є те, що ним може бути як чуже майно, так і право на майно. З огляду на це предметом цього злочину та злочинів проти власності взагалі можуть бути також документи, які виконують роль грошового еквівалента й надають майнові права без будь-якого додаткового оформлення (цінні папери, білети грошово-речової лотереї, талони на паливно-мастильні матеріали, білети на проїзд транспортом тощо).

Через указане, на думку Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, висновки Апеляційного суду Харківської області щодо відсутності предмета шахрайства в указаній справі є передчасними [7].

Разом із тим позиція суду касаційної інстанції, на нашу думку, є помилковою. Із цитованої ухвали видно, що в одному випадку суд використовує поняття «право на майно», а в наступному реченні воно вже звучить як «майнові права». Це означає лише те, що суд не розрізняє вказані поняття, вважає їх синонімічними.

Проте, як уже зазначалося, поняття «майнові права» не використовується у КК України, а відповідно, поняття «право на майно» не відоме цивілістам.

Видається, що підміняти одне поняття іншим у такому випадку є неправильним. Справді, путівка надає майнові права, зокрема щодо користування приміщеннями санаторію, одержання послуг, які мають відповідну вартість тощо. Водночас путівка, яка надає право на одержання послуг у сфері медичного обслуговування, не є й не може бути визнана правом на майно як предметом шахрайства, оскільки, використовуючи у КК України інше поняття, законодавець вклав у нього й інший зміст: майно, як уже було з'ясовано, у кримінальному праві ми розуміємо як річ або сукупність речей. Відповідно, право на майно – це право на річ або сукупність речей. Путівка не надає права на отримання речі або їх сукупності, а лише надає право одержати відповідні послуги.

Більш наочно вказане можна продемонструвати через надання можливості фахівцям «відчути», як безглуздо звучить визначення шахрайства, коли до його формулювання додати відповідний предмет. Мова йде про медичні послуги, якими можуть бути, наприклад, лікувальні масажі. Шахрайство, у свою чергу, – це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

Отже, виходить, що особу звинувачують у тому, що вона заволоділа правом на лікувальні масажі шляхом обману. Таку фразу навіть вимовляти складно, що також надає можливість спеціалістам принаймні сумніватися у правильності зробленого висновку щодо зарахування путівки на санаторно-курортне лікування до предмета шахрайства.

Не менш абсурдно звучить фраза «особа заволоділа послугами». Якоюсь не в'яжеться це із традиційним розумінням предмета шахрайства.

Із доводами суду касаційної інстанції не можна погодитись і з інших міркувань. Так, суд зазначає, що «предметом даного злочину та злочинів проти власності взагалі можуть бути також документи, які виконують роль грошового еквівалента».

Слово «еквівалент» у словнику іншомовних слів тлумачиться як рівноцінне, рівносильне, рівнозначне; предмет або кількість, що відповідає іншим предметам або кількостям, може змінювати або виражати їх [6].

Отже, суд указує, що предметом шахрайства можуть бути документи, які рівноцінні грошам, зокрема цінні папери. Так от, із цим можна погодитись, оскільки, відповідно до положень ст. 177 ЦК України «Види об'єктів цивільних прав», об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні й нематеріальні блага. Із цієї статті випливає, що гроші законодавець прирівнює до речей, відповідно, і все, що замінює гроші, «виконує роль грошового еквівалента», варто зараховувати до речей, а не до «прав на майно».

Висновки. Отже, правильні роздуми про те, що документи, котрі виконують роль грошового еквівалента, тобто про речі, які дійсно є предметом шахрайства, незрозумілим чином формують висновок суду про наявність предмета шахрайства в разі, якщо ним є путівка на лікування. Але ж у такому випадку йдеться вже не про майно (речі), а про право на майно. А путівка не дає такого права.

Варто також вказати, що з цього приводу суд і висловлюється двозначно: «висновки ... про відсутність предмета ... є передчасними». Підкреслюю: не «неправильними, не незаконними, не необґрунтованими», а саме «передчасними». Якоюсь невпевнено, непереконливо.

Зазначене зумовлює необхідність вирішення плутанини в поняттях. Поставити крапку в цьому питанні, на нашу думку, можна принаймні двома шляхами: або ж роз'яснити вказані поняття у відповідній постанові Пленуму Верховного Суду України, або ж у КК України «назвати речі своїми іменами» й визнати предметом шахрайства речі та право на речі.

Перспективи подальших результативних пошуків у цьому науковому напрямі вбачаємо лише в разі залучення до дискусії фахівців різних галузей права, принаймні цивільного і кримінального.

Література:

1. Демидова Л.М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика: [монографія] / Л.М. Демидова. – Х.: Право, 2013. – 752 с. – С. 260–261.
2. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 липня 2011 року № 2658-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>.
3. Олійник П.В. Предмет злочинів проти власності: поняття, види, кримінально-правове значення: [монографія] / П.В. Олійник. – Х.: Право, 2011. – 208 с. – С. 126.
4. Практичний коментар до розділу VI «Злочини проти власності» Особливої частини Кримінального кодексу України. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 316 с. – С. 5, 11.
5. Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrslov.com/slovnnyk_inshomovnyk_sliv/page/ekvivalent.6505/.
6. Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04 червня 2015 року // № 5-1212 км 15. Категорія: ч. 1 ст. 190, ч. 4 ст. 358 КК України.
7. Цивільне право України. Загальна частина: [підручник] / за ред. проф. Ю.Л. Бошицького та проф. Р.Б. Шишки. – К.: Ліра-К, 2014. – 760 с. – С. 354.
8. Шуляк Ю.Л. Кримінальна відповідальність за шахрайство: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Ю.Л. Шуляк. – К., 2011. – 22 с. – С. 8.

Плотникова А. В. Относительно определения предмета мошенничества

Аннотация. Статья посвящена теоретическим и прикладным проблемам определения предмета мошенничества. Акцентируется внимание на различном правовом смысле понятия «имущество» в гражданском и уголовном праве. На примере конкретного уголовного дела делается вывод о содержательном наполнении предмета мошенничества и даются предложения относительно возможных путей удачного решения данных проблем.

Ключевые слова: предмет мошенничества, имущество, право на имущество.

Plotnikova A. About definition of the fraud object by the Criminal Code of Ukraine

Summary. The article is devoted to theoretical and applied problems of the definition of the fraud object. The attention is focused on a different meaning of property in civil and criminal law. It has been concluded about the content of the fraud subject on example of the criminal case. It has been given suggestions on ways of successful solution of these problems.

Key words: fraud object, property, property entitlement.